

Uun. Inpung

Onluac

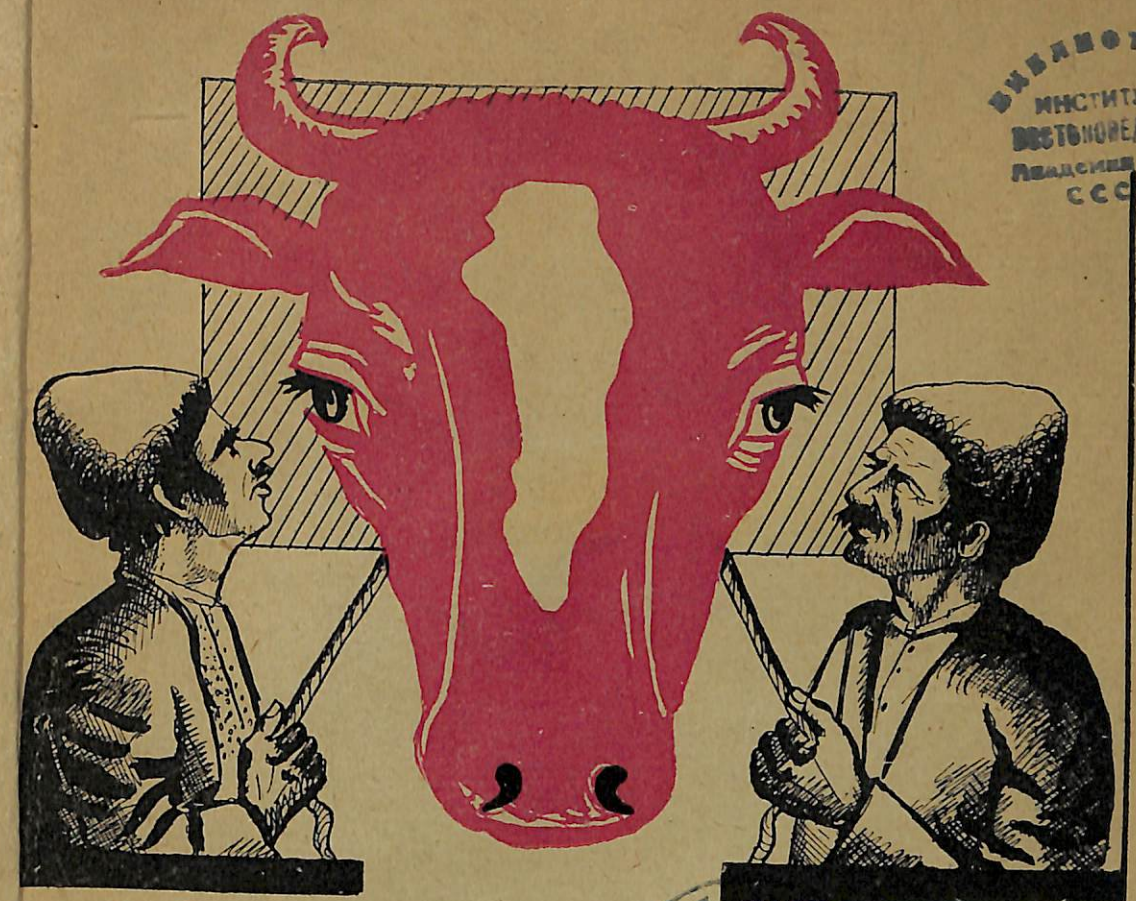
891-995

9-83

129
US. 207344

1926/447

ИНСТИТУТ
ИСТОРИИ
ОТЕЧЕСТВЕННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ
СССР

ОТЕЧЕСТВЕННАЯ

891.99v
2.83

№ 229

C1926eV447 30 MAY 2017

№ 10

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

№ 10

M

360

891.995

Զ-83

ՍՏԵՓԱՆ ԶՈՐՅԱՆ

УДК 101.1
ИНСТИТУТ
ДОСТОПОВЕДЕНИЯ
Ленинградский Народный
СССР

Ծ Ո Վ Ա Ն Ը

Հ.Ս.Ի.Հ.

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

№ 308

ՄՈՍԿՎԱ

1925

Ծ Ո Վ Ա Ն Ը

1.

Յեղբայրների մեջ կռիվ եր ընկել:

Յերկու ամիս առաջ, այսինքն հոր մահից անմիջապես հետո, յերբ նրանք իրենց ունեցածը բաժանեցին յերկու հավասար մասի — ավելացավ մի կով հորթը հետը: Մեծ յեղբայրը գտնում եր, վոր կովը իրեն կհասնի, վորպես ավագի, վոր ավելի աշխատանք ու յերախտիք ունի տան վրա: Փոքրը, ընդհակառակը, պնդում եր, վոր կովը պիտի մնա իրեն, իբրև կրտսերի, վոր ավելի քիչ ե ոգավել հայրենական տնից:

— Եղպես ես հարգում մեծիդ հա՞, ասում եր ավագը:

— Բա դո՛ւ, պատասխանում եր կրտսերը:

Մեծը զարմանում եր փոքրի ազահուլթյան վրա, փոքրը՝ մեծի աչքածակության: Ու վեճը շարունակվում եր այսպես յերկու ամիս, և յերկու ամիս շարունակ նրանք կովը խլում էին իրար ձեռից ու փախցնում ամեն մեկն իր գոմը: Բայց քանի վոր ժամանակը գարուն եր և չեր կարելի կոփ ուրերով տանը փակել, ուստի մի կամ յերկու որ հետո նորից խառնում էին նրան դաշտ գնացող նախրին: Յերեկոյան դեմ, սակայն, յերբ կովը դառնում եր հանդից — ամեն մեկն աշխատում եր փախցնել նրան իր դուռը: Այս բանը կրկնվում եր գրեթե ամեն յերեկո թե՛ յեղբայրների և թե՛ նրանց կանանց կողմից: Իսկ շատ հաճախ փախցնում էին հորթին, վոր անկարելի լինի մորը կթել: Բայց վորովհետև այդ կովը, — ավելի լավ ե տանք նրա անունը — Ծովանը՝ շատ համեստ կովերից եր՝ թույլ եր տալիս կթեն իրեն և առանց հորթի: Նա առանձնապես համակրում եր մեծ յեղբոր կնոջը. կթելու ժամանակ նա կուրծը չեր սեղմում, ինչպես փոքր տիրոջ կինը, այլ յերկու մատով խնամքով հուպ եր տալիս պտուկները և շուտ-շուտ կաթ քսում նրանց: Այս բանը Ծովանին շատ եր դուր գալիս, ու ամեն անգամ հանդից դարձին — ուղիղ մեծ յեղբոր դուռն եր գնում — դեպի հին գոմը: Նա, ասենք, անհորթ կթել թույլ եր տալիս և փոքր տիրոջ կնոջը, բայց մեծ դժկամությամբ: Յերբ այդ բարձրահասակ կինն իր չոր մատներով ձիգ եր տալիս պտուկները՝ Ծովանը ցավից բարձրացնում եր մեջքը, աչքերը խփում եր և վտտները վեր ու վար անում: Յեվ կովի

Նկարներն ու շապիկը՝ Գ. ԲՈՂՍՐԻ

59.611-66

այս արարմունքը ջոկ-ջոկ բարկայնում եր յեղբայրերին և նրանց կանանց:

— Սատկելու անասունն ա, սատկելու, — ասում էյին նրանք հուզված, և ծեծում էյին նրան. յերբեմն մեկի բակում կթվելու միջոցին մյուս բակից քարով, փայտի կտորտանքներով խփում էյին նրա կողերին, մեջքին, գլխին: Յեվ կովը տարակուսած չեր հասկանում ինչո՞ւ համար ե այս բոլորը. ինչ գարունը բացվել է ինքը կանում ինչո՞ւ համար ե այս բոլորը. ինչ գարունը բացվել է ինքը վոչ մի այգի, վոչ մի բանջարանոց չի մտել, յերեսայի հարու չի տվել, վորևե խոտի դեզից չի կերել: Մտածում եր, մտածում և վոչինչ չեր հասկանում: Ու տերերի բարկութունը մեղմելու համար՝ աշխատում եր վորքան կարելի յե հնազանդել նրանց, վոտ չչարժել կթելու ժամանակ՝ վորքան ել պտուկները ձիգ տան:

Բայց վորքան ավելի եր հնազանդում—այնքան ավելի էյին բարկանում տերերը: Յեվ Ծովանը մնում եր մոլորված:

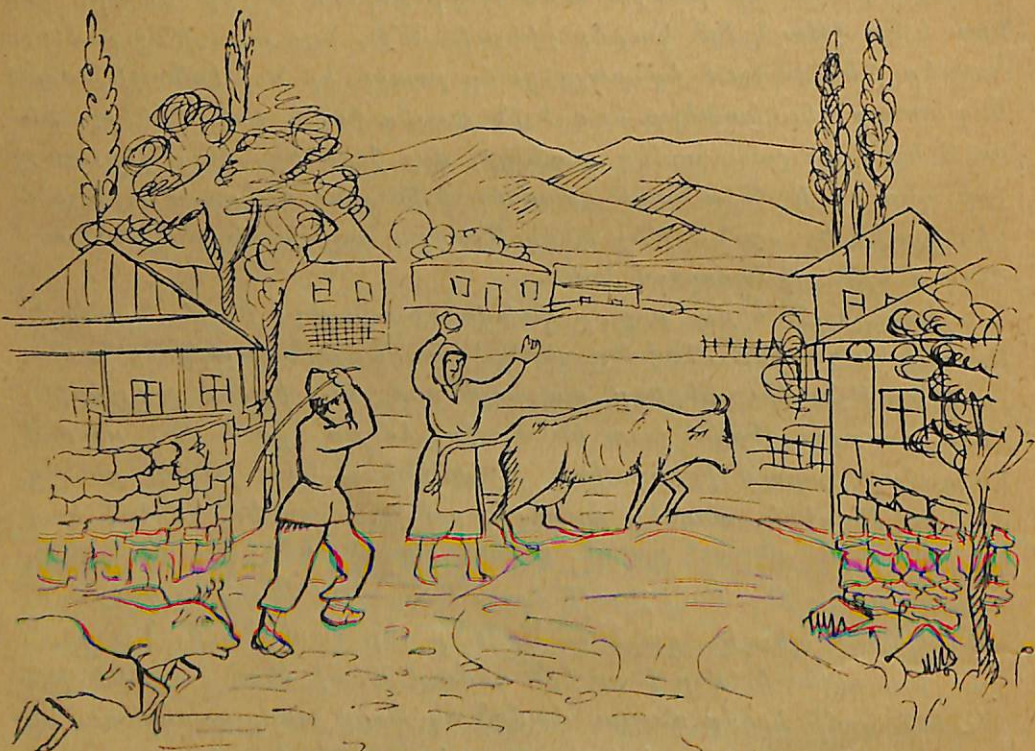
Դա մի կարմիր կով եր—յեղջուրների ծայրերը յետ գնացած: Մեջքն ուղիղ եր, յետևի մասը փոքր ինչ տափակ՝ թամբի նման, վիզը հաստ եր, բոխախը կախ, գլուխը դեք, ձախ ականջի ծայրը կտրած եր նշանի համար, իսկ աջ ազդրը խարանած «Ա» տառով, վոր առաջին հայացքից պարզ չեր յերևում և թվում եր շան կծածի հետք: Յեվ վորովհետև ջահել եր—մազերը կով էյին ու փայլուն՝ ոծած վարսերի նման: Կուրծը մեծ եր ու սպիտակ. յերբ քայլում եր ավելի յեր մեծանում և աչքի ընկնում կարմիր փորի տակ: Մաքրասեր ու սակավապետ եր. աղբոտ տեղեր յերբեք չեր նստի. անձրևների ժամանակ սիրում եր կանգնել բաց տեղ և թախծոտ աչքերով նայել այդ զարմանալի ջրին, վոր թափվում եր վերևից—հայտնի չե ո՞ւմ ձեռքով և ինչո՞ւ համար: Առաջ նա շատ ուրախ և աշխույժ եր. կպտահեր, որինակ, պոզերով ցելերը քանդելով և գլուխը թեքած՝ կրկնվեր հասակակիցների հետ, կհաղթեր, կհաղթվեր, բայց յերբեք չեր կորցնի իր զվարթութունը: Վերջին յերկու ամիսը, սակայն, տխրությամբ խուսափում եր այդպիսի կրոնիքներից: Այժմ նրա խոշոր աչքերը լի էյին անհուն թախծով ու տխրությամբ: Արոտի ժամանակ նրա աչքերը հաճախ արցունքոտում էյին և նա, մոլորված՝ կանգնում եր մտածումների մեջ ընկած: Մտածում եր տերերի վերաբերմունքի մասին և խորը հառաչում քթածակերով: Հառաչում եր ու հիշում իր ջահել որերը, յերբ բոլոր անեցիկներն այնպե՛ս փայփայում էյին իրեն: Հիշում եր—յերբ հորթ եր, ուրախ թռչկոտում եր, մտնում տերերի տուն, շոր եր ծամում, ջուր եր խմում ամաններից... և տերերը յերբեք չեյին ծեծում

իրեն: Ի՜նչ լավ եր... Հիշում եր Ծովանը և այն որերը, յերբ առաջին հորթը եր ծնել... Ո՛ր, ի՜նչ որեր էյին... Ինչպես էյին խնամում իրեն մինչև ծնելը: Տերերը՝ խմբով, ջոկ-ջոկ, գալիս կանգնում էյին կողքին և մեղմությամբ, քնքշանքով շփում իր մեջքը, գլուխը, կողքը, յերբեմն ձեռ էյին տալիս կրծին, վոր զարմանալի կերպով ուռչում-մեծանում եր որե-ցոր... Ո՛ր, յերբ ձեռ էյին տալիս կրծքին, ինչպես խուսուտ եր գալիս, ցավում... Բայց ի՜նչ քաղցր եր այդ ցավը: Հապա առաջին կիթը... Դա զարմանալի բան եր: Տերերը՝ մեծ, փոքր, հավաքվել էյին իր շուրջը: Մեծ տերը քորում եր իր մեջքը, իսկ նրա կիսը կթում եր՝ կուրծը շփելով... Ա՛խ, այդ որը, ի՜նչ լավ եր: Կուրծը թեև ցավում եր, բայց ցավը քաղցր եր նոր կանաչի նման: Այդ որերը յերեսաները հաց էյին տալիս իրեն, իսկ մեծերը բերում էյին մի շատ համեղ ուտելիք, վոր ջուր եր—ջուր չեր, բայց ջրի պես եր և մեջը հացի կտորներ էյին լինում: Հապա՞ յերբ հանդից գալիս եր տուն—ի՜նչ խնդությամբ, ուրախության ինչ աղմուկով էյին դիմավորում իրեն...

Իսկ ինչո՞ւ հիմա բոլորը փոխվել են այսպես: Ինչո՞ւ նրանք ել թշնամի են դարձել... Ծովանը տերերից բացի մյուս մարդկանց համարում եր թշնամի: Տերերը պաշտպանում են իրան, քույրերին, մորը, հորաքույրերին. խոտ են տալիս, ձմեռը ջրում են, սրբում են գոմը և քորում իրենց, իսկ թշնամիները—չեն թողնի դունչդ մեկնես մի դեզի, անցնես արտերի, բանջարանոցների միջով կամ մեկնես մի դեզի, անցնես արտերի, բանջարանոցների միջով կամ կողքով. յեթե անցար՝ քարով, փետով կխփեն, կծեծեն, տուն չանեն: Ահա թե ինչ են թշնամիները... Բայց թե ինչո՞ւ տերերն ել թշնամիների պես են դարձել—Ծովանը չեր հասկանում: Նա զրտունում եր, որինակ, վոր ինքը հին գոմում պիտի մնա, բայց թե ինչո՞ւ հին գոմի կողմը գնալու ժամանակ փոքր տերը բարկանում եր—չեր հասկանում. հետո՞ կովը միշտ իր հորթի մոտ կերթա, բայց թե ինչո՞ւ իրեն ծեծում են հորթի մոտ գնալու համար—ելի չեր հասկանում... Մտածելով տերերի վերաբերմունքի մասին՝ Ծովանը հաճախ մտադրվում եր տուն չգառնալ, սակայն հորթին հիշելով, նրա կուրծը տաքանում եր և նա մտածում եր, վոր անկիթ մնալով, կուրծը կարող ե ուռչել այն անգամվա նման, յերբ արտն ընկնելու պատճառով «տուն արին» իրեն և յերկու որ փակեցին մի վիել մարագում: Ո՛ր, ինչպես եր ցավում այդ որն իր կուրծը... Նման մտածումներով տարված՝ նա յերբեմն չեր նկատում, վոր նախիրն արդեն առաջ ե անցել: Սթափվելով՝ ինքն ել պոչը խփում եր մեջքին և հետևում կովերին:

Բայց մի որ անա ինչ պատահեց:

Յերեկո եր: Անձրև: Ծովանը մոր, մորաքույրերի և ընկերուհիների հետ հանդից վերադառնում եր տուն: Բոլորն ել թրջված էին, հոգնած: շտապում էին կթվել և հանգստանալ: Նախրի առջևից գնում եր Ծովանի մայրը՝ իր ահագին կուրծքը փորի տակ ուրբերով: Սիրում եր նա գնալ աղպես՝ բոլորի առաջից և գյուղի ծայրը հասնելուն պես բառաչել—«մենք գալի՜ս ենք»... Աղպես բա-

ռաչում եր մեկ ել ասանը մոտենալիս: Յեվ նրա ձայնի վրա տերերը դուրս եին գալիս կովերին դիմավորելու: Այս անգամ ամենից շուտ նրանց առաջ յեկավ ջահել տերը: Յերը հասան տուն—Ծովանը, ինչպես միշտ, այս անգամ ել մոր հետ թեքվեց դեպի մեծ տիրոջ բակը—դեպի հին գոմը, ուր գտնվում եր հորթն այդ որը. գոնե առավոտն այնտեղ եր թողել: Հազիվ մի յերկու քայլ եր արել, փոքր տերը ձիպոտը ձեռին առաջը կտրեց: Ծովանը կանգ առավ և փորձեց անցնել մյուս կողմից: Ջահել տերը կրկին առաջը կտրեց և ձեռի ձիպոտը վրա բերեց: Ծովանը գլուխը փախցրեց, բայց ձիպոտը հանկարծ իջավ գլխին: Նա յեղջուրների մեջտեղը

սաստիկ ցավ զգալով՝ կանգ առավ աչքերը խփած: Մի րոպե թվաց, թե հողը շարժվում ե և ինքն ընկնելու ե ահա: Սակայն ուշքի յեկավ անմիջապես մեջքին ու կողերին դիպչող հարվածներից: հասկացավ, վոր հին գոմը գնալը դուր չի գալիս տիրոջ և հնազանդեց: Շուտ յեկավ ու բեկված սրտով քայլեց տիրոջ առաջից:

Այդ յերեկո նրան կթեց փոքր տիրոջ կինը, կթեց առանց հորթի, ելի պտուկներն ու կրծի մազերը ձիգ տալով: Իսկ կթելուց հետո բակի տավարից զատեցին նրան ու գոմն արին:

Ամբողջ գիշեր նա չկարողացավ հանգստանալ. գլխի մեջտեղը և պտուկների արմատներում խուլ ցավեր եր զգում:

Առավոտը նույնպես կթեցին առանց հորթի, դարձյալ ցավեր պատճառելով: Բոլոր ժամանակ Ծովանն իրեն պահեց և մի անգամ իսկ վրա չշարժեց: Բայց յերբ կիթն տվարտվեց և տանտիրուհին կովկիթը ձեռին մտավ տուն՝ նա թափ տվեց կապը—կտրեց և շտապեց հին գոմի կողմը:

Հորթը... այնտե՞ղ ե, արդյոք, թե մի բան ե պատահել:

Գոմի դուռն ամուր դրված եր: Նա մզգած—բժմ...

— Բժմ, պատասխանեց հորթը ներսից:

Այն ժամանակ Ծովանը գլխով հրեց դուռը և մտավ ներս: Հորթն ընդառաջ վազեց և մտավ մոր փորի տակ: Թեև կրծում կաթ չկար, բայց թույլ տվեց, վոր հորթը ծծի: Իսկ մինչև այդ ինքը, հորթերի մսուրում խոտ նկատելով՝ մոտեցավ համա առնելու: Հազիվ մի բերան եր արել, յերբ ներս մտավ մեծ տանտիրուհին, նա, վոր այնպես լավ կթում եր իրեն:

— Այ կով, այ կով, — կանչեց:

Ծովանը բոստան ընկածի պես զգաց իրեն. արածից ամաչելով՝ ուղեց դուրս գալ, բայց տանտիրուհին չթողեց:

— Ի՛, հողեմ գլուխդ, — բարկացավ, — իմ խոտն ուտում ես, վոր ուրիշին կաթ տա:

Ու ձեռի թոկով խփեց Ծովանին:

Թոկի ծայրը, վոր յերկաթե ողակ ուներ, դիպավ նրա կողքի վրակորին, և դրանից Ծովանն այնպես վատ, այնպես ծանր ցավ զգաց, ինչպես ազդրը խարանելու ժամանակ: Այնուամենայնիվ կլրկին փորձեց դուրս գալ, բայց տիրուհին դարձյալ չթողեց: Նա դուռը փակեց, հորթերին տարավ հորթանոցը, իսկ իրան՝ Ծովանին կապեց մսուրից: Յեվ ամբողջ որը նա մնաց գոմում փակված: Բոլոր ժամանակ կողքի վրակորը ցավում եր: Սույլ մի կողմից, ցավը մյուս՝ սաստիկ անհանգստացնում եր նրան, և նա մտածում եր տերերի վերաբերմունքի մասին. ինչո՞ւ հենց միայն իր հետ են

վատ վարվում, ինչո՞ւ հապա մյուս կովերին չեն ծեծում և գոմում փակում: Դուրսն այնքա՞ն կանաչ կա, իսկ իրեն չոր խոտ են տալիս: Մայրը, քույրերը և ընկերուհիները արածում են հիմա անտառում, իսկ ինքը...

Նա մի քանի անգամ բարձրաձայն բառաչեց, դուռն յետևը կանգնած մզգած, մզգաց, վոր մեկը գա դուռը բաց անի, բայց վոչ վոք տերերից չմոտեցավ գոմի դուռն և վոչ մի տավար չպատասխանեց նրա բառաչին...

Նա հուսահատված, գլուխը թափահարելով կանգ առավ՝ աչքերը փոքրիկ լուսամուտին:

«Ձե, այսպես չի կարող շարունակվել. պետք է դաշտ գնալ...» մտածեց նա:

Յեվ ահա նույն օրը յերեկոյան, յերբ տանաիրուհին արձակեց նրան, տարավ բակում կթեց ու խառնեց կովերին, — Ծովանը քաշվեց մի կողմ ու սկսեց հարևան ցանկապատի յեղինջները կրծել:

Ու, այդպես, յեղինջները կրծելով՝ դուրս յեկավ փողոց: Այդտեղ ել՝ փողոցի յեզերքին բուսած կանաչները պոկելով՝ թեքվեց մյուս փողոցը: Իսկ յերբ արդեն աննկատելի յեր դարձել՝ քայլերն արագացրեց:

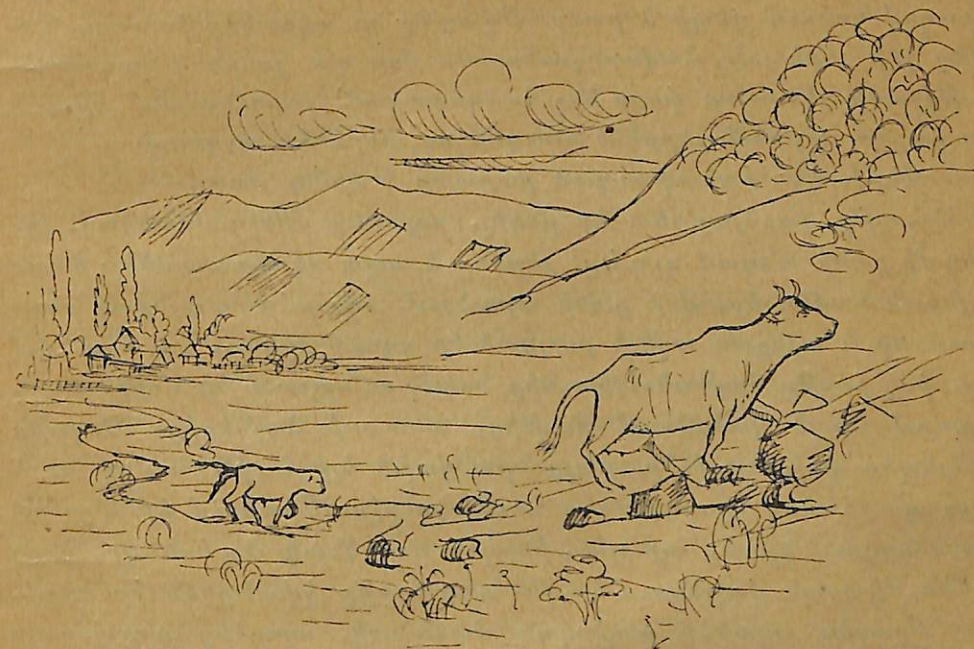
Հորթը, յետ ու առաջ ընկնելով՝ հետևեց մորը:

Յեվ մի քանի բոպեյից նրանք դուրս յեկան դաշտը:

3.

Մութը հետգհետե թանձրանում եր դաշտի վրա. հեռվում անտառն յերևում եր սև, մե՛ծ-մե՛ծ դեզի նման: Քամին այնտեղից բերում եր մի քաղցր հոտ՝ կանաչների և տերևների բուրմունք, վոր գրգռում եր Ծովանի ախորժակը: Յեվ նա արագ-արագ գնում եր գլուխը բարձր բռնած, ալանջները խլած: Թվում եր շտապում է հասնել առաջ անցած նախրին: Իսկ հորթը բոլոր ժամանակ յետ ու առաջ ընկնելով, վոստվոստալով՝ հետևում եր մորը և, յերբեմն, դուռնը մոտեցնում նրա կրծին: Մայրը սակայն կանգ չեր առնում նրան կաթ տալու: Նա կանգ չեր առնում և դաշտում արածելու: Ի՞նչ կար այդտեղ՝ դաշտում — անհամ արտեր ու անհամ գետնախնձոր, վոր ձին ել չի ուտում: Ուրիշ բան է անտառը... Ու Ծովանը գնում եր դեպի անտառ և իր մզգոցով շարունակ խրախուսում հորթին — հետևել իրեն: Յեվ հորթը յեռանդով հետևում եր նրան. սակայն դաշտի կիսում սկսեց մորից յետ ընկնել: Նրան հաճելի, շատ հաճելի յեր մոր հետ ճամփորդել, բայց դժվար եր... Այդքան յերկա՛ր ճանապարհ — յերբեք չեր գնացած: Տեղ-տեղ փո-

սեր եյին, տեղ-տեղ քարերը ցավեցնում եյին կճղակները, ու մայրն ել այնպես արագ է գնում... Մի յերկու անգամ նա հոգնած կանգ առավ: Յեվ Ծովանն ամեն անգամ յետ եր դառնում, դուռնը մոտեցնում հորթի գնչին, մզգում — խրախուսում հետևելու: Մի տեղ, տեսնելով հորթը դժվարանում է, յետ դարձավ և սկսեց լիզել նրա գլուխը, յերեսը: Դրանից հետո հորթը շարունակեց ճանապարհը, յերբեմն նույնիսկ մոր հետ հավասար քայլելով:

Ու մինչև անտառ գնացին առանց կանգ առնելու: Իսկ անտառի մոտ Ծովանը կանգնեց, խորը շնչեց քթածակերով ու սկսեց բուրջ անել — քշտել ծառերի տերևները: Դրա հետ միաժամանակ նա ալանջները խլած, շուտ-շուտ նայում եր շուրջը — արդյոք տերերը չեն հետևում իրեն... Վոչ-վոք չկար: Ներքևից ձայն, վոտնաձայն չեր լսվում: Անտառն եր խշշում միայն՝ խուլ ու համատարած խշշոցով: Յեվ այդ խշշոցի մեջ լսվում եյին յերբեմն քնած թռչունների հանկարծական ձիչ, չոր ճյուղերի կոտրվելու ձայն և մայիսյան բոռի բզգոցը: Ծովանը ցերեկ թե գիշեր անտառում շատ եր յեղած և այդպիսի ձայներ շատ եր լսած, բայց այդ բոլորն այժմ թվում եյին թշնամի մարդկանց ձայներ: Նա անհանգստանում եր ավելի հորթի համար և վախենում, թե չլինի հանկարծ տերերը գան և յետ տանեն իրեն:

Փոքր ինչ արածելով՝ նա շարունակեց ճանապարհը անտառի միջով: Յերկու ու անգամ մի բացատում շատ համեղ խոտ եր կերել: Շտապում եր այնտեղ:

Նրա շուրջն ու գլխի վերևը անտառը խշշում եր շարունակ: Ծառերի արանքում տարածված եր մի քաղցր բուրմունք—դա լորիների ու թեղիների եյին արձակում իրենց հոտը: Ճանապարհին դուգահեռ ներքև եր վազում լեռնային վտակը՝ անտառի խորքը աղմկելով: Ջրի ձայնի վրա Ծովանը հաճախ կանգնում եր և յերկուդով նայում դեպի ձորակը: Թշնոց եր ու ակնակիր խավար: Վոչինչ չէր յերևում: Հավաստիանալով, վոր դա ջուրն է շառաչում և թշնամի չկա—նա փոքր ինչ հանգստացած՝ շարունակում եր ճանապարհը, յերբեմն-յերբեմն շուրջեր ու տերևներ պոկելով:

Վերջապես հասավ ուզած բացատը և կանգ առավ:

Հորթը դարձյալ յետ եր ընկել. սպասեց մինչև մոտեցավ, լիզեց մի քանի անգամ գլուխը, յերեսը և ապա սկսեց արածել: Խոտն այնքան համեղ եր, վոր քանի արածում, ախորժակն այնքան բացվում եր և այնքան ավելի քաղցած եր զգում իրեն... Նա արածում եր, իսկ հորթը հոգնածությունից նստել ու նայում եր մորը: Նա և մրսում եր և վախենում մութից, անտառի ձայներից: Ծովանը նույնպես վախենում եր, բայց նրա վախն ելի հորթի համար եր և այդ պատճառով արածում եր հորթի շուրջը: Արածում եր և շուտ-շուտ նայում նրան, այնպես, ինչպես նոր ծնած ժամանակը, յերբ ամեն մի բույս վախենում եր, թե անհ հորթը կփախցնեն իրենից...

Այսպես արածեց բավական ժամանակ, արածեց ագահաբար ու փնչոցով, և դեռ յերկար, շատ յերկար պիտի արածեր, յեթե հոգնածությունը չհաղթեր նրան: Տեսնելով վտանքը ցավում են, նստեց հորթի մոտ և սկսեց արոճ անել:

Դեռ մութն եր: Անտառը շարունակում եր խշշալ... Մերթ այդ խշշոցը դառնում եր աղմկալից, ժխորային, մերթ փոխվում եր խաղաղ սլալոցի. թվում եր անարեկված, հուզված անտառը, հանգստանում եր մի բույս և ունկնդրում ինչ վոր մեկի հեռավոր, խուլ քայլերին:

Ծովանը վորոճում եր և հաճախ, ականջները խլշած, նայում չորս դին:

Այսպես մնաց մինչև լուսաբաց:

4.

Առավոտը ցուրտ եր, խոնավ: Գիշերը կարծես անձրև եր յեկել. խոտերը, թփերը, ծառերը թաց եյին: Ծառերի արանքով ա-

րևի շողերն ընկել եյին կանաչների վրա և ցողի կաթիլներն ամեն տեղ փայլում եյին, պսպղում: Ողի մեջ կար մի դուրեկան սառնություն: Յերբ Ծովանը վորոճում եր—նրա շնչառությունը քթածակերից դուրս եր գալիս գոլորշու պես: Թե՛ նրա և թե՛ հորթի մեջքից բարակ գոլորշի եր բարձրանում: Այդ սառնությունը դուր եր գալիս Ծովանին, բայց հորթը մրսում եր. նրա մազերը փշաքաղվել եյին: Մոր կողքին կանգնած՝ աշխատում եր կպչել նրան կամ մտնել նրա փորի տակ: Իսկ մայրը կարծելով հորթը սոված ե, բուրբ ժամանակ կուրծն եր դեմ անում նրան: Հորթը, սակայն, մոռնալով մի քիչ մոտեցնում եր մոր պտուկներին և նորից կանգնում անշարժ: Արևի բարձրանալուն հետ նա ել կամաց-կամաց զվարթացավ, և այն ժամանակ, յերբ Ծովանն սկսեց արածել, նա ել ամեն մի քայլը դողդողալով փոխելով՝ հետևում եր նրան: Յերբ վտանքը թրջվում եյին՝ վախեցած կանգ եր առնում, մի կամ մյուս վտոր բարձրացնելով...

Արածելով՝ կով ու հորթ բացատից նորից անտառ մտան և սկսեցին ծառերի արանքով առաջանալ: Յողը կաթում եր ծառերից: Ծովանը ծարավ եր զգում, ու արահետն ընկած գնում եր ջուր գտնելու հույսով: Անտառի այդ մասը նրան ծանոթ չէր, բայց կարծում եր, վոր այդ ուղին գնում ե դեպի ջուրը: Փորձով գիտեր, վոր ամեն մի ճանապարհ վերջանում ե ջրի մոտ: Ու հանգիստ, պոչը մեջքին խփելով ընթանում եր առաջ, և հորթը հետևում եր նրան, յերբեմն սահելով ու սայթաքելով:

Ճանապարհը յերկա՛ր եր. գնում եր շարունակ ծառերի տակով և աննկատելի ձգվում դեպի վեր, միշտ դեպի վեր:

Կես ճանապարհին սկսեց անձրևել: Սկզբում հատ-հատ կաթկթեց տերևների վրա, հետո ամբողջ անտառը չրխկաց հանկարծ: Ու ջուրն սկսեց թափվել տերևներից... Ծովանը կանգնեց մի փոքր, ապա ճամփան շարունակեց անձրևի տակ: Հետզհետե անձրևը բարակեց, և ճանապարհը վերջացավ մի փոքրիկ ձորակում, աղբյուրի մոտ: Ջուրը հոսում եր ավազների վրայով մի քանի քայլ և այնուհետև կորչում կանաչ ճահիճների մեջ:

Հասնելուն պես Ծովանը ընկավ աղբյուրի վրա ու սկսեց խմել, ավելի շուտ՝ ծծել: Այնքան խմեց՝ փորը ուռավ: Ապա նստեց և սկսեց հորթին լիզ տալ...

5.

Մնաց Ծովանն այդտեղ յերկու ու շատ գոհ եր. տեղը լավ եր—և ջուր կար և խոտ, ու վոչ տեր կար, վոչ թշնամի: Վոչ վոր

չէր անհանգստացնում: Կուրծը, պտուկները այլևս չէին ցավում: Ընդհակառակը, նրանք հիմա շատ լավ էին, յերբ հորթն էր ծծում միայն: Իսկ հորթը նրան ծծում էր որը մի քանի անգամ և մնացած բաներում որինակում էր մորը: Նրա նման վտաններն զգուշությամբ կոխում էր ջուրը, պոչը փոքր ինչ բարձրացնում և խմում աղից կամ գլուխը կախ արածում կանաչը: Յերեկոները, յերբ ցըրտում էր՝ մտնում էր մոր փորի տակ կամ նստում նրա կրծքին կապած, իսկ մայրը նրան տաքացնելու համար գլուխն ու վիզը մեկնում և նրա մեջքի վրայով: Այսպես անցավ յերկու որ: Յերբորդ որը, սակայն, յերբ արևը նոր ծածկվել էր անտառի այն կողմը, պատահեց անսպասելի մի բան:

Սկզբում հեռվից, ապա հետզհետե մոտից Ծովանը լսեց ինչ-վոր խշխշոց ծառերի մեջ: Խշխշոցը լսվում էր յերկար, բայց խըշխշացնողն ինքը չէր յերևում: Յեվ նա բոլոր ժամանակ ախանջները խշած նայում էր այդ խշխշոցի կողմը: Գազա՛ն ե, թշնամի՛... Նա մոտեցավ հորթին և պատրաստ կանգնեց...

Յերեվաց, վերջապես, մի մարդ:

Կովը վախից յետ-յետ գնաց: Թվաց նրան, թե տերերից մեկն է... Բայց վոչ, տերերից չէ: Սա միբուքավոր յե, կարճահասակ ու սև փափախով: Այնուամենայնիվ թշնամի յե, պետք է զգուշ լինել: Յեվ գլուխը բարձր բռնած, Ծովանը անհանգիստ նայում էր այդ անծանոթ մարդուն, վոր ինչ-վոր փայտ էր քաշում թոկով: Յերբ քիչ առաջ յեկավ՝ նա կանգնեց և Ծովանին նայեց: Նայեց նրան, նայեց հորթին, նայեց, նայեց և նստեց ու սկսեց շվշվացնել: Հետո ձեռքը մեկնելով՝ կանչեց «բիժի, բիժի, բիժի»... Ծովանն, ի հարկե, մոտ չգնաց. նա չէր հավատում, վոր անծանոթն իր ձեռքին աղ ունենա...

Բավական նստեց անծանոթն այսպես, և յերբ մութն ընկավ, փայտը թողեց և Ծովանին ու հորթին առաջ արավ ու քշեց դեպի վեր: Ծովանը չէր ուզում գնալ, բայց մարդը մի յերկու անգամ խփեց նրան ու բարկացավ խեղդված ձայնով.

—Դե, շան վորդու անտեր...

Ճանապարհը դարձյալ գնում էր անտառի միջով, և Ծովանը չէր հասկանում, թե ո՛ւր է քշում անծանոթն իրեն այս անծանոթ ճանապարհներով: Նա քշում և խոսում էր առանց դուռու, վոչ այնպես, ինչպես իր տերերը կամ ինչպես ուրիշ թշնամիներ... Մթան մեջ յերկար գնում էին և նա ասում էր միայն. «Հե՛, շան վորդու անտեր»...

Յերբ անտառից դուրս յեկան, հեռվից լսվեց շների հաչոց:

Ծովանը հասկացավ, վոր նոր գյուղ են մտնում—և՛ շների հաչոցն էր ուրիշ և՛ ճամփեն...

Յեվ, իսկապես, նոր գյուղ էր: Տները մթան մեջ չէին յերեվում, բայց ուրիշ հոտեր էին գալիս և ճամփի վրա բոստաններ կային: Անծանոթը հենց գյուղի ծայրին տարավ նրան մի մուկ գոմ, վորից հավերի և յավշանի հոտ էր գալիս: Յերբ անծանոթը նրան գոմն արավ ու գնաց, Ծովանը մտածեց, վոր թշնամու ձեռք է ընկել. բայց մի՞թե արգելված արոտ է արածել... Նա մտածմունքի մեջ էր, յերբ, քիչ հետո, ներս մտավ ելի անծանոթը՝ նրա հետ մի կին ճրագը ձեռքին:

—Ե՛ս ա՛, ասավ կինը ճրագը Ծովանին մոտեցնելով,—վորտե՞ղ գտար...

Անծանոթը ինչ-վոր բան ասավ, վոր Ծովանը լավ չլսեց, հետո յերկուսով՝ մարդ ու կին, կապեցին իրեն ու հորթին և միասին դուրս գնացին:

Գոմը նորից մթնեց: Դարձյալ հավերի ու յավշանի հոտ էր

գալիս: Հոգնածութիւնից Ծովանը շուտով քնեց, և յերբ զարթնեց՝ լույս եր արդեն: Քիչ հետո անծանոթն ու կինը նորից մտան գոմ՝ կինը մի կովկիթ ձեռին, մարդը մի գիրկ խոտ: Հորթին ծծեցրին, վոտներին կապեցեն և սկսեցին կթել: Մարդը քորում եր Ծովանի մեջքը, իսկ կինը կթում եր և հետն ել գովում:

— Լավ պտուկներ ունի... Երանի՛ մերն ըլի...

Այս խոսքերը Ծովանին շատ դուր յեկան և նա հասկացավ, վոր թշնամու ձեռ չի ընկել:

Այդ միջոցին հանկարծ դուռը բացվեց և ներս վազեցին յերկու յերեխա. յերկուսն ել փոքրիկ, բոբիկ ու փոքնեքն ուռած: Ամեն մեկը մի կտոր հաց կռծելով, կանգնեցին ու նայեցին Ծովանին:

— Եյ, բեխեք, մարդու բան չասեք, հա՛... Թե ապին կով ա գտել, — ասավ կինը կթելով: Նրանից ավելուկի հոտ եր գալիս: Ծովանը հոտհոտում եր և կաթը թողնում:

Յերբ կիթը վերջացավ, անծանոթը բերած խոտը դրեց Ծովանի առաջ, իսկ կինը նորից յերեխաներին՝ «Լսո՛ւմ եք, ասավ, մարդու բան չասեք, հա՛»:

Յեվ հետո կովկիթից կաթ խմեցրեց նրանց.

— Լա՛վ ա՛, հարցրեց:

— Հա՛, ասին յերեխաները գոհ:

Ծովանն ուրախացավ, վոր իր կաթը հավանեցին:

«Ուրեմն թշնամու ձեռ չի ընկել» — մտածեց կրկին:

Չորս որ մնաց անծանոթի տանը և չորս որն ել գոմից դուրս չտարան նրան: Ամեն որ գալիս եյին կանաչ խոտ տալիս, տակը սրբում, կթում ու գնում: Իսկ յերեխաները, ծնողներից ծածուկ, մտնում եյին գոմը, հորթի մեջքին նստում, իրա՛ Ծովանի պտուկները քաշում, պոչը ձիգ տալիս ու փախչում: Այդ պատճառով Ծովանն սկսեց յերեխաներին ատել... Չորրորդ որվա գիշերը անծանոթն անճրագ մտավ գոմը, արձակեց նրան ու հորթի հետ դուրս տարավ:

Մութն եր. վոչինչ չեր յերևում: — Ո՛ւր են տանում իրեն, մըտածում եր Ծովանը գիշերվա խավարին նայելով. և ամբողջ ճանապարհին այդ միտքը չեր անցնում նրա գլխից: Յերկու որ ու գիշեր ճանապարհ եյին գնում սարերով ու ձորերով: Յերեկները անծանոթը թողնում եր անտառում, թփուտների մեջ արածելու, իսկ գիշերը քշում եր ինչ վոր վատ, անծանոթ ճանապարհներով: Մեկ-մեկ հանդիպում եյին տավարի, բայց անծանոթը չեր թողնում խառնվելու: Մարդիկ ել քիչ եյին պատահում: Մի անգամ միայն հանդիպեցին յերկու գյուղացու. նրանք հարցրին անծանոթին իրա Ծո-

վանի մասին. «Ո՛ւր յես տանում ես կովը»: Անծանոթը պատասխանեց. «Ծախելու»:

Ծախելու... Ուրեմն իրեն ուրիշին են տալու, մտածեց Ծովանը: Նա գիտեր՝ յերբ ծախում են — տալիս են ուրիշի...

6.

Այդպես ել յեղավ: Յերբ հասան մի մեծ գյուղ, անծանոթը Ծովանին ծախեց մի յերկար մարդու, նրանից ինչ վոր թղթեր առավ ու ել չերեաց: Իսկ մարդը նույն որը առաջ արավ Ծովանին ու նորից քշեց գյուղից դուրս: Ճանապարհը քարոտ եր ու յերա՛ր-յերկար: Վորովհետև հորթը չեր կարողանում քայլել, մարդը տեղ-տեղ կանգնեցնում եր նրան ու գլուխը նրա յետևի ու առաջի վոտներին արանքը կոխելով գնում եր ուսերին: Ծովանը վախեցած՝ շուտ-շուտ յետ եր դառնում և մզգում, թե չլինի հորթին մի բան պատահի: Բայց մարդը ամեն անգամ հանգստացնում եր նրան.

— «Գնա՛, անխելք, գնա, չեմ սպանում»... Իսկ յերբ հորթը մոր ձայնի վրա խլրտում եր. «Սեղո՛ք, սարսաղ, խելո՛ք... Գլխիդ պատիվը հասկացիր»...

Նոր տիրոջ գյուղը փոքր եր, տները ցածր եյին, կտուրներին ավել բուսած. և բոլոր տների առաջ կիտված եր տներից դուրս թափված աղբը, յերեխաները խաղում եյին նրանց մեջ, իսկ շները նրանց վրա նստած՝ մոռում եյին: Այս բոլորը Ծովանին հիշեցրեց իրենց սարի գոմերը, ուր այնքան լավ խոտ կար և լավ ջուր: Նոր տիրոջ տունը սակայն բոլորից մեծ եր, բոլորից բարձր: Ծովանին կապեցին այդ տան առաջ մի ծառից, և շուտով ամեն կողմից մարդիկ յեկան նրան տեսնելու: Մոտեցան՝ նայեցին քիչ, հեռացան ու ելի նայեցին. կրկին մոտեցան, ձեռք տվին կրծին, պտուկներին, ապա գովեցին իր հասակը, վոտները, կուրծը, պտուկները:

— Լա՛վ ե, լավը. շնորհավոր ըլի, — ասում եյին նրանք:

Հետո նայեցին հորթին:

Բոլոր խոսքերից ու շարժումներից Ծովանն զգում եր, վոր թշնամի մարդկանց ձեռ չի ընկել, բայց նրա սրտում դեռ կասկածներ կային. բոլորին նայում եր վախով և չեր իմանում ո՛վ ե իսկապես իր բարեկամը: Սակայն ո՛վ փայփայում եր հորթին, նըրան ել նայում եր համակրանքով:

— Կովը լա՛վ ե, բայց հորթը հիվանդի պես ե, ասավ մեկը:

Մարդիկ կրկին մոտեցան հորթին, նայեցին և ասին. «բեզարած ե»:

Ծովանն ահանջները խլած, ուշադիր նայում եր մարդկանց,

և նրանց հոգատար վերաբերմունքը տեսնելով՝ մտածում եր, վոր իրեն այստեղ յերևի չեն նեղացնի և հանգիստ կթողնեն:

Բայց հենց առաջին գիշերը նա անհանգիստ անցրեց:

Թեև դուրսը տաք եր, բայց նրան կապեցին գոմում, ուր կար մի թառ հավ, մի քանի վոչխար և մի այծ, վոր Ծովանին տեսնելուն պես փախավ գոմի անկյունը:

Նոր տերը Ծովանին կապեց մսուրին, իսկ հորթը վոչխարների մոտ՝ մի սյունից:

Մթնում եր և մութը կամաց-կամաց լցվում եր գոմը:

Կապելուց հետո Ծովանը մի փոքր կանգնեց, շուրջը նայեց, նայեց վոչխարներին, այծին, հավերին և ապա փնջոցով նստեց ու գլուխը դրեց փորին: Բայց քնել չկարողացավ. աչքերի առջևից շարունակ անցնում եյին ճանապարհներ, թփեր, շներ, վոր պոչները ցցած շարունակ վազում եյին, մարդիկ, մարդիկ և յերեխաներ, յերեխաներ, վոր քար եյին քցում իրեն կամ պոչը ձիգ եյին տալիս ու փախչում... Իսկ հետո, յերբ ըռնն եկել եր արդեն—մի ուժեղ անքոց և դրա հետ ինչ-վոր ձայներ զարթեցրին նրան:

Հորթն եր: Նա անքում եր խոր ու յերկար մի անքոցով. վրան ասես մի ծանր բեռ եր ընկել:

— Ը՛հ, ը՛հ,—լսվում եր նրա ձայնը գոմի մի ծայրից:

Իսկ այծը շարունակ մկկում եր, մկկում, չգիտես ինչո՞ւ և ինչի՞ համար: Մկկում եր այնպես, վոր կարծես կանչում եր մեկին. «Մակկկա՛ր, Մակկկա՛ր»...

Վոչխարները նույնպես անհանգիստ եյին. նրանք փռնդտում, փնջացնում եյին շուտ-շուտ և ինչ-վոր բանից խորանած՝ իրար գլխով դիպչում: Հավերը թառժաժ յեղած՝ կշկշում եյին՝ դարձյալ ինչ վոր բանից վախեցած, իսկ աքաղաղը կրկնում եր խրոխտ. «կը՛ կը՛ կը՛ կը՛», վոր թվում եր սիրտ ե տալիս հավերին—«Մի՛ վախե՛ք, մի՛ վախե՛ք»...

Ծովանը վոտքի յելավ և մզգաց:

Հորթը նրան չպատասխանեց:

Նա շարունակում եր անքալ:

Ի՞նչ ե պատահել, ինչու ե հորթը անքում—Ծովանը չեր հասկանում: Ուզում եր մոտենալ, բայց կապը չեր թողնում, մթան մեջ ել վոչինչ չեր յերևում:

— Ը՛հ, ը՛հ,—լսվում եր դարձյալ հորթի ձայնը գոմի մի ծայրից:

Ծովանը նորից մի քանի անգամ մզգաց, և հորթը դարձյալ չպատասխանեց նրան:

Յեվ այսպես շարունակվեց յերկար: Գիշերվա կիսին հորթի

անքոցն ավելացավ և այծն ավելի անհանգիստ դարձավ:

— Մակկկա՛ր, Մակկկա՛ր,—կրկնում եր նա անաբեկված և արագ-արագ քայլում գոմում:

Ծովանը կանգնած ակնջ եր դնում հորթի ձայնին և սպասում, վոր հիմա տերն ուր-վոր ե ներս կմտնի և ամեն բան կարգի կընկնի: Բայց տերը չկար ու չկար: Աքաղաղը կանչեց—Ծովանը համոզված եր, վոր հիմա նա, անկասկած, կգա—դարձյալ չեկավ:

Ու յերկար, յերկար, մինչև լուսաբաց բոլորն անհանգիստ եյին գոմում: Իսկ լուսաբացին հորթի անքոցը նվազեց ու կամաց-կամաց կտրվեց, և շուտով, լույսը բացվելուն պես, Ծովանը տեսավ, վոր հորթը պառկել ե մի կողքի ու վոտները մեկնել: Վոչխարները մոտիկ կանգնած պիշ-պիշ նայում եյին նրան, իսկ այծը միջուկը թափ տալով՝ մկկում եր ելի—«Մակկկա՛ր, Մակկկա՛ր»...

Ծովանն իսկույն հասկացավ, վոր դժբախտություն ե պատահել, և այս անգամ արդեն, վորքան ուժ ունեյր, ձիգ տվեց կապը՝ կտրեց ու մզգալով մոտեցավ հորթին: Մոտեցավ, դնով հրեց նրան ու մզգաց:

Հորթը չշարժվեց:

Նա սկսեց լիզել նրա գլուխը, աչքերը:

Հորթը դարձյալ անշարժ մնաց:

Այդ ժամանակ Ծովանը դռնչը մոտեցրեց հորթի դնին և բարձր բռնանչեց, ու քիչ հետո, նրա մեծ, սև աչքերը լցվեցին տրոշոնքով:

Հորթը մեռել եր:

Յերբ լույսը բոլորովին բացվեց տերն ու կինը յեկան: Հորթին տեսնելով՝ յերկունս ել հայոյեցին ում-վոր:

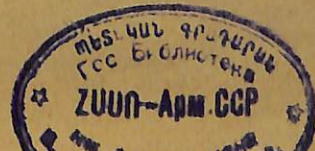
— Բա հիմի վոնց պիտի կթենք, ասավ կինը:

— Կփորձենք:

Վշտից Ծովանը յերկու ժում թույլ չտվեց իրեն կթելու, բայց հետևյալ որը, տեսնելով՝ կուրծն ուռչում ե—թողեց: Սակայն այդ որվանից սկսած նա թշնամացավ յերեխաների և վոչխարների հետ: Նրան թվում եր, վոր դրանք եյին—անձանոթի յերեխաները և նոր տիրոջ վոչխարները—վոր չարչարեցին հորթին: Ուստի և վորտեղ յերեխա կամ վոչխար եր տեսնում՝ վրա եր պրծնում հարու տալու...

7.

Նոր տերերը Ծովանի անունը դրին Ծաղիկ՝ պոչի սպիտակի պատճառով: Սկզբում այդ անունը շատ խորթ եր թվում նրան,

բայց հետզհետե ընտելացավ, ինչպես ուրիշ շատ բաների: Որերն անցնում էին բոլորն իրար նման: Առավոտը տանում էին հանդը, յերեկոյան բերում կիթ: Նոր տերը մի հոտաղ ունեւ՝ անունը Մոսո. սա առաջ իրեն տանում եր վոչխարների և այծի հետ, բայց մի քանի որից հետո դրանց ծախեցին և այնուհետեւ տանում եր ուրիշ կովերի հետ: Նախրի մեջ շատ կով կար—բոլորն էլ հպարտ, ամբարտավան ու անհաշտ: Ծովանին տեսնելուն պես մեկը կամ մյուսը վրա յեր պրծնում նրան հարու տալու կամ վորևե մի յերինջ, հաճույքի համար, նրան առաջ եր դնում ու քշում, հետո կանգնում ու հողը քանդում պողերով: Այդ պատճառով Ծովանը միշտ նախրի վերջումն եր գնում: Ամբողջ նախրի մեջ կար մեկը միայն, վորին Ծովանը համակրում եր սրտանց—դա մի պառավ կով եր—ծանրաշարժ ու հանդարտաբար բնավորության տեր, վոր յերբեք չեր մասնակցի ջահելների չարության: Նա Ծովանին իր հովանավորության սակ առավ. յերբ մեկը մոտենում եր Ծովանին խփելու՝ նա բարկացած վրա յեր գնում և սաստում համարձակին: Այս բոլորից վողի առած՝ Ծովանը մի որ, ճաշվա շողին մոտեցավ պառավ Ջեյրանին (այսպես եր պառավ կովի անունը) և վիզը երկարեց նրա առաջ: Պառավ Ջեյրանը հասկացավ նրա միաքը և լիզեց նրան: Այդ որվանից նրանք բարեկամացան և այնուհետև անբաժան էին:

Մի առժամանակ ամեն ինչ լավ եր գնում: Ծովանին դուր չեր գալիս միայն մի բան, վոր Մոսոն հանդում կթում եր իրեն: Գուր չեր գալիս այն պատճառով, վոր յերեկո ու առավոտ տանը կթում էին քիչ եր—ճաշին էլ դա եր կթում: Գլխարկի յերեսը փոս գցելով՝ կթում եր նրա մեջ, խմում և գլխարկը չորացնում արևի տակ: Տանտիրուհին, սակայն, հասկանում եր ամեն բան, ու ամեն յերեկո կթելիս ասում եր. «Ես կովը կաթը քաղե՞լ ա, ինչ ա. առավոտը ավելի շատ ա տալի, քանց իրիկունը: Զարմանք բան ա», զարմանում եր նա:

Մի որ էլ, յերբ նա խոսում եր այսպես, տերը կանչեց Մոսոյին. —Ա՛յ գյաղա...

— Համեմ, լավեց Մոսոյի ձայնը գոմից, և, քիչ հետո, Մոսոն յեկավ ու կանգնեց տիրոջ առաջ:

— Ես կովին ի՞նչ ա պատահել:

— Ի՞նչ պրտի պատահի վոր...

— Լավ արածո՞ւմ ա:

— Խի չի...

— Բա ինչո՞ւ կաթ չի տալիս:

Մոսոն ուտերը վեր քաշեց. — Յես ի՞նչ գիտեմ:

Տերը մատը թափ տվեց նրա վրա:

— Հըր՛, քնթիցդ կհանեմ՝ մին էլ կթել ես: Հասկանո՞ւմ ես: Ել չլեմ—չիմանամ...

Այդ խոսքերը Ծովանին շուտ դուր յեկան. ուրեմն Մոսոն էլ չի կթի իրեն, մտածում եր նա: Բայց հազիվ տերն ու կինը տուն մտան, Մոսոն մոտեցավ իրեն՝ Ծովանին և «քու տիրոջ եմ» ասավ ու քացով խփեց փորին, հետո ճիպտով՝ վոտներին ու մեջքին:

— Կաթն ու մածունը լավում են մենակ, ինձ ցամաք հաց են տալի...

Ծովանը տեսնում եր այդ, տեսնում եր, վոր Մոսոն, իսկապես, ամեն որ միայն հաց ե ուտում, բայց թե ինչո՞ւ դրա համար իրեն եր ծեծում—չեր հասկանում...

Այնուամենայնիվ, այդ որվանից Մոսոն չկթեց իրեն, բայց ամեն որ հայնդում եր, քար եր շպրտում յետ տալու կամ քշելու ժամանակ, և Ծովանը դարձյալ չեր հասկանում, թե ինչու նա այդպես ե վարվում իր հետ: Յեվ առհասարակ այս նոր տիրոջ տանը անհասկանալի բաներ շատ կային:—Որինակ, տիրոջ կինը միշտ հարու յեր տալիս իրա յերեխաներին, և յերեխաները բարձր, յերկա՛ր բղավում էին մորը կորցրած հորթերի պես... Իսկ յեթե այդ ժամանակ վրա յեր հասնում տերը—նա յել եր հարու տալիս նրանց... Ծովանը, վոր հորթի մեռնելուց հետո ասում եր յերեխաներին, չեր սիրում վոր նրանք բղավում էին կամ, յերկար բղավելուց հետո, գալիս էին գոմի մսուրում քնում: Նրանց ներկայությունը միշտ անհանգստացնում եր Ծովանին: Բայց ավելի անհանգստանում եր, յերբ յերեկոյան քնելու ժամանակ, ճրագով գալիս էին յերեխաներին գտնում և նորից հարու տալով՝ բղավեցնում: Գոմը լցվում եր աղմուկով... Յերբեմն էլ տանտիկինն եր գալի՝ գոմում նստում ու աչքերը տրորելով՝ ձայներ հանում: Ճիշտ ե, նա յերեխաների պես չեր բղավում, բայց մի այնպիսի ձայն եր հանում, վորից Ծովանը քնել չեր կարողանում: Այդպես շարունակվում եր յերկար, մինչև վոր տերը ճրագով գալիս եր նրան տանելու: Կինը չեր ուզում գնալ. «Գնա, ասում եր, գալիս չեմ»:

— Քեզ ասում եմ՝ վեր կաց:

Կինը վեր չեր կենում: «Տե՛ս, ելի կջարդեմ» ասում եր տերը, ձեռները շարժելով: Այդ ժամանակ կինը վեր եր կենում և յերկուսը միասին դուրս էին գնում:

Չնայած այդ բոլորին, Ծովանն իրեն լավ եր զգում: Նոր տերերն այնուամենայնիվ առաջվա տերերի պես չէին ծեծում, սոված չէին պահում: Ընդհակառակը—լավ նայում էին, կերակրում

և ուրախանում, յերբ ինքը հանդից գալիս եր տուն: Իսկ յերեխաները միշտ առաջը վազելով՝ կանչում եյին,—արի՛, Ծաղիկ ջան, արի...

Այսպես անցավ մի տարի, Ծովանը նոր տիրոջ տանը մի հորթ ծնեց, մեծացրեց, վորից հետո նրան մի դժբախտութիւն պատահեց:

8.

Գարնան պայծառ ուր եր: Նախիրն արածում եր դաշտի մեջ ցրված: Յերկու տավարած մեկնվել եյին խոտերի վրա և ծուլ-ծուլ զրուցում եյին. մեկը մեջքին պառկած նայում եր կապույտ, խոր յերկնքին, մյուսը փորի վրա ընկած՝ վոտները խաղացնում եր ողի մեջ: Դուրեկան ուր եր: Յերինջները խնդմնդում եյին հաճույքից: Մի քանիսը նրանցից թփերի արանքը մտած՝ քաղում եյին նրանց միջի խոտերը, իսկ հասակավոր կովերն իրենց կրծքերը չփասելու համար, փշոտ թփերից հեռու, արածում եյին բաց տեղերում: Ծովանը արածում եր՝ պառավ Զեյրանի կողքին և յերբեմն-յերբեմն պոչը գավակին ու կողերին խփելով՝ բարձրացնում եր ծանր գլուխը և իր խոր, վճիտ աչքերով նայում եր հեռու-հեռու—մշուշապատ հորիզոններին, ապա, աչքերը փակելով, դունչը թեթևակի բարձրացնում եր դեպի արևը, կարծես նրան իր սրտի գոհունակութիւնը հայտնելու ջերմութեան և առատ կանաչի համար: Հետո, մի քանի րոպե անց, նորից շարունակում եր արտըր նախիրն յեռանդով:

Արածելով՝ նախիրն անսկատելի մոտենում եր գետակին, վոր խշխշում եր մի քանի քայլի վրա: Զրի ձայնը լսելով՝ կովերն ընդհատեցին արտըր և շտապեցին ջուր խմելու: Մի քանի րոպեից ամբողջ նախիրն արդեն գետակի մոտ եր:

Ջուրը խմելույ հետո, գետի այն կողմը կանաչ նկատելով՝ կովերն անցան մյուս ափը: Առատ, անարատ կանաչ եր: Ծովանը հոտից զգաց, վոր տավարի վոտ չի դիպել: Ուրախացած վրա պրծան և սկսեցին արածել աշխույժով:

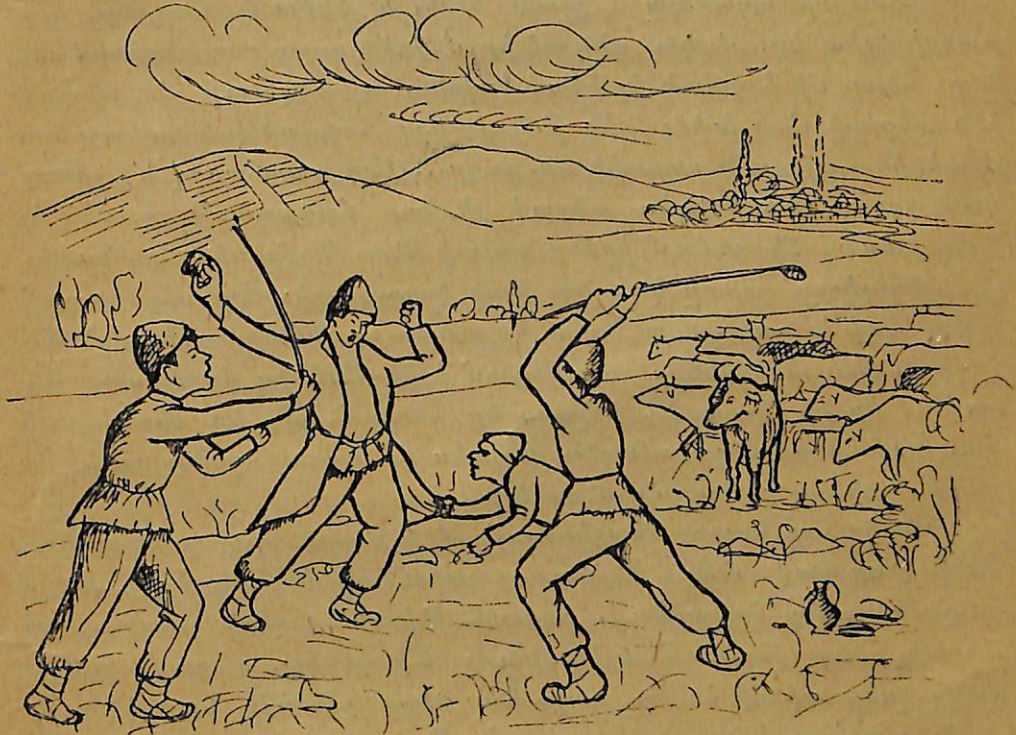
Մի քանի րոպե անց՝ հանկարծ մոտիկ աղմուկ բարձրացավ: Կովերը խշխեցին: Յերևացին մի խումբ անծանոթ տղաներ շներն յետևից: Ծովանին թվաց, վոր նրանք վազում են թռչունների յետևից: Գալիս եյին աղմուկով ու փայտեր շարժելով: Յերբ մոտեցան՝ շները հաջոցով առաջ անցան: Յերինջները խրտնեցին ու փախա առան, մի տարեկան մողինները մոտեցան մայրերին, իսկ մայրերը գլուխները դիք բռնած՝ կանգ առան... Աղմուկի վրա վազեցին և կանաչների վրա պառկած տավարածները ու մոտեցան անծանոթ-

ներին: Ծովանը նայում եր թե ի՞նչ ե լինելու:

Անծանոթները ուզում եյին իրենց քշել-տանել, բայց տավարածները չեյին թողնում:

—Աստված վկա՝ նոր են ընկել, ասում եյին նրանք,—մենք տեսել չենք...

Բայց անծանոթները չեյին ուզում լսել և դարձյալ ուզում եյին իրենց քշել: Տավարածները դարձյալ չթողին: Այսպես մի քանի անգամ նրանք փորձեցին քշել իրենց, տավարածները չթողին: Հետո սկսեցին բոլորը միասին բարձր խոսել, գոռալ, ձեռք շարժել իրար վրա, ապա հետգհետե մոտենալով՝ սկսեցին խփել միմյանց փայտերով, քարերով: Խփում եյին, ճչում ու բղավում: Մոտենալով նույնպես կովում եր: Ծովանն ափի հետևում եր նրան, քան մյուսներին. նա ել բղավում եր և ձեռի մահակը վրա բերում սրան-նրան:

Մի առժամանակ նրա դրութիւնը լավ եր. կանգնած կովում եր. բայց, քիչ հետո, քարերով փախցրին նրան... Բոլոր ժամանակ Ծովանը— նրա հետ և ամբողջ նախիրը— խշած հետևում եր այդ կովին և զարմանում, թե ինչո՞ւ են կովում... Տավարածների խոսքերից Ծովանը հասկացավ, վոր իրենք անցել են մյուս գյուղի սահմանը և կերել նրանց խոտը: Դա առաջին անգամն եր պատա-

հում Ծովանին: Դեռ նախկին տիրոջ մոտ նրան թվում էր թե աշխարհը վերջանում է անտառի գլխին և այդ աշխարհում մենակ իրենց գյուղն է, բայց հետո տեսավ ուրիշ գյուղեր ել, բայց թե, ինչ բան էր սահմանը—չէր լսել: Հետո, նրան զարմացնում էր այն, վոր մարդիկ կովում են խոտի համար: Չե՞ վոր խոտը բուսնում է իրենց՝ կովերի համար, իրենք ել կերել են... Ել ինչ կարիք կա կովելու... Զարմանալի յեն այս մարդիկ, մտածում էր նա,—միշտ կովում են... Կովում են իրենց տեղն ել, մեր տեղն ել. կովում են և մեզ հետ և իրար հետ... Արածում ես՝ քարով տալիս են... Ե՛հ, մարդկանց դժվար է հասկանալ...

Մտածում էր Ծովանը և նայում կովող տղաներին: Իրար կըպած՝ միմյանց հարու եյին տալիս նրանք և բղավում, գոռում... Կովեցին այնքան, մինչև վոր տավարածները թողին փախան, իսկ անծանոթ տղաները քեցցին նախիրը դեպի մոտիկ գյուղը:

Անծանոթ տղաները և՛ քշում եյին, և՛ ծեծում: Ծովանը, վոր բոլորից յետ էր, յերկու անգամ իր մեջքին զգաց փայտի հարվածներ: Հետո մի հարված ել իջավ կողքին, այնտեղ, ուր մի անգամ հին տերերի մոտ խփել եյին թոկով: Այդ հարվածից նրա աչքերը մթնեցին—այնքան սաստիկ էր ցավը... Այդ պատճառով ել չիմացավ, չզգաց, թե ինչպես անցավ յերկար ճանապարհը ու մեկ ել իրեն տեսավ մի գոմում, իրենց նախրի հետ: Գոմը նեղ էր, նստելու տեղ չկար. բոլորը կանգնել եյին կողք-կողքի: Այդ քիչ էր—մի հիմար կով ել շուտ-շուտ հարու էր տալիս սրան-նրան: Բոլորը՝ թե՛ կովերը, թե՛ յերինջները անքանքում եյին: Ամենից վատ, սակայն, ցավում էր իր կողը: Ո՛ր, ինչպես էր ցավում. քիչ էր մնում պոկ գա. ցավում էր ճիշտ այնպես, ինչպես մի անգամ շունը բռնեց իր վոտը. կարծես շունը կծում էր ելի...

Յերկու որ նրանք մնացին գոմում, և յերկու որ շարունակ Ծովանի կողը ցավում էր: Յերկու որ շարունակ մարդիկ եյին գալիս ու գոմի դռանը հավաքվում, խոսում. թվում էր փակ դուռը պիտի բանան, բայց թողնում եյին գնում: Մի յերկու անգամ ել Ծովանը լսեց տիրոջ ձայնը, բայց նա ներս չմտավ: Նա յեկել էր իրեն տանելու և ասում էր, վոր հորթը սոված է: Նրա հետ յեկել եյին մյուս կովերի տերերը, նրանք ել խնդրում եյին իրենց կովերը, բայց անծանոթները չեյին տալիս.—Մեր արտերը կերել են, ասում եյին,—վնասը տվեք, տարեք...

Թե տիրոջ խոսքերը հորթի մասին, թե «տուն անողների» պատասխանը՝ արտերը ուտելու մասին—զարմացրին Ծովանին: Վոչ տիրոջ ասածն էր ճիշտ, վոչ «տուն անողների»: Վոչ ինքը հորթ

ունեք տանը և վոչ ել նախիրն էր արտ արածել. նա քանի երրորդ անգամն էր տեսնում, վոր մարդիկ ավելի չեղածի մասին են խոսում, քան յեղածի: Յեվ զարմանում էր:

Այդ յերկու որվա մեջ Ծովանի կուրծք ուռել էր անկիթ մնալուց և, կուրծք մի կողմից, կողի ցավը մյուս կողմից—սաստիկ անհանգստացնում եյին նրան: Վերջապես, յերբ յերկրորդ որվա յերեկոյան մյուս կովերի հետ նրան ել բաց թողին—Ծովանը իրեն շատ վատ էր զգում:

Մի կերպ հասավ տուն և նույն գիշերը մեռած հորթ ծնեց:

— Ել ինչիս ես պետք,—ասավ տերը առավոտը գոմ մտնելով, մեռած հորթը տեսնելուց հետո.—թո՛ւ, և թքեց Ծովանի յերեսին:

Ծովանը գլուխը կախ արավ: Նա չէր հասկանում, թե տերն ինչո՛ւ է հանդիմանում իրեն:

Սոսելով, թքոտելով տերը դուրս գնաց նորից և քիչ հետո կըկին յեկավ, նրա հետ կինը, յերեսաները, Մոսոն, հարևաններ ու, ինչպես նոր յեկած որը, շրջապատեցին իրեն, մեռած հորթին և սկսեցին խոսել ու ծնկներին խփել:

— Սրանից հետո սա ել ինչի՞ ե պետք,—ասում էր մեկը:

— Հե՛չ, ուտող բերան ա մնալու միայն,—ասում էր տերը:

Ու յերկար խոսում եյին, և Ծովանն զգում էր, վոր այդ խոսակցությունը վերաբերում է իրեն ու, իր ցավերը մոռացած՝ յերկյուղով մտածում էր, թե յերևի տերն այլևս չի ուզում իրեն պահել այս գեպքից հետո: «Բայց ինչո՞ւ, ինքն ինչո՞վ ե մեղավոր», մտածում էր նա և իր տխուր, թախծոտ աչքերով նայում շուրջը հավաքված մարդկանց:

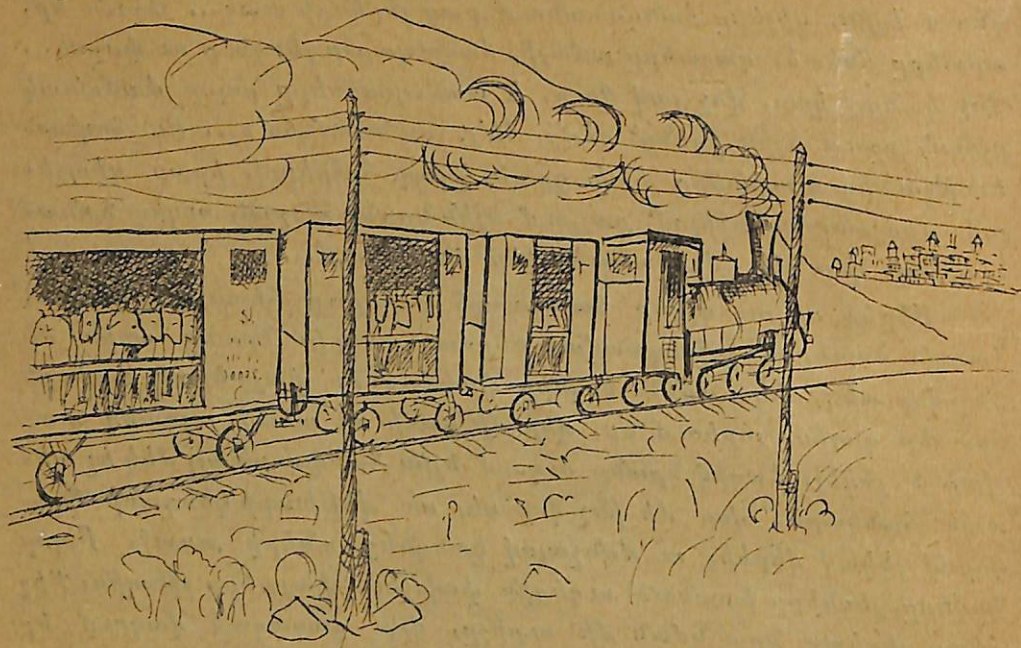
Մի քանի տարվա փորձառությունն ու դիտողությունը Ծովանին բերել եյին այն յեզրակացության, վոր մարդկանց համար սիրելի բանը միայն այն է, ինչ ստանում են ու ուտում, և սիրում են միայն նրան, ով մի բան տալիս է իրենց: Յեթե կաթ ես տալիս՝ սիրելիս ես, յեթե շատ ես տալիս՝ ավելի սիրելի յես: Իսկ յեթե կաթ չունես, ցամքել ես—վա՛յ քեզ...

Ո՛ր, տխուր է մարդկանց աշխարհը, մտածում էր Ծովանը և նորից նայում շուրջը հավաքված մարդկանց:

9.

Ծովանի նախազգացումն իրեն չէր խաբում: Հորթատելուց հետո տիրոջ վերաբերմունքը միանգամայն փոխվեց դեպի ինքը: Առաջվա պես նա այլևս ձեռները չէր քսում իր մեջքին, գլուխը չէր քորում, յերեկոները խոտ չէր դնում առաջը... Իսկ մի քանի որ

Տեղ-տեղ խոտ եյին բերում իրենց և նորից շրխկոցով քշում առաջ:
Վերջապես, հասան այնտեղ, վոր քաղաք եր կոչվում:

Ո՛, ինչ բան եր դա, այդ քաղաքը. թե մարդիկ, թե տները, թե սայլերը—բոլորն ուրիշ տեսակ եյին, բոլորն ել զարմանալի: Ծովանին զարմացնում եր մարդկանց առատությունն ու պարապու-
թյունը, տների մեծությունը, վորոնց մեջ վոչ մի գոմ չեր յերե-
վում, լայն փողոցները, վորոնց յեզերքին վոչ կանաչ կար, վոչ
ցանկապատ, վոչ առու... Զարմանալի յեր: Զկային և շներ, խոտի
դեզեր, մանավանդ դեզեր, դեզեր... Զե, այդ քաղաքը ասվածը մի
բան չի:

Նախիրը քաղաքի միջով տարան քաղաքի ծայրը և արին մի
մեծ բակ: Այդտեղից ել տավարի հոտ եր տալիս, ինչպես ճերմակ
տների մոտ յեղած բակից:

Գիշերը հանգստացան այդտեղ, իսկ առավոտը ոտար մարդիկ
յեկան նայեցին իրենց, համբեցին: «Բանի՞ հատ ե», հարցրեց մեկը:
«Զորս հարյուր» պատասխանեց մյուսը, և գնացին: Հետևյալ ուրը
նորից նոր մարդիկ յեկան: Յեվ այսպես՝ ուր մի քանի անգամ մար-
դիկ եյին գալիս նրանց նայում, խոտ տալիս և տանում մոտիկ
գետը ջրելու: Իսկ ամեն առավոտ գալիս եր քիչ խոտով մի մարդ,
վորին բժիշկ եյին ասում, և մի յերկու ուրիշ մարդ, վոր լսում
եյին նրան և միշտ մի քանի կով, յերինջ, յեղ ջուկում ու տանում:
Այդ մարդը, վորին բժիշկ եյին ասում, ձեռք եր տալիս այս ու այն

կովին, յեզին, յերինջին, մեկ-մեկ նայում եր նրանց բերանները,
և ո՛ւմ վոր ձեռք եր տալիս, նրան տանում եյին կամ նույն ուրը
կամ հետևյալ ուրը:

Այդպես տարան շատերին: Այդպես մի ուր ել տարան Ծովանի
մտերիմ ընկերուհուն, վորից նա չեր հեռացել ամբողջ ճանապար-
հին: Յերբ նրան տանում եյին—նա յետ դարձավ, նայեց Ծովանին
ու տխուր բառաչեց—Բա՛ն... Ծովանի սիրտը մղկտաց: Նա պատաս-
խանեց նույն բառաչով, և նրա աչքերը լցվեցին արցունքներով:
Ո՛ւր տարան արդյոք ընկերուհուն, ինչո՞ւ տարան... Ո՛ւր են տա-
նում առհասարակ այդ յեզներին, կովերին, յերինջներին. ո՛ւր են
տանում այսպես ամեն ուր, և ինչո՞ւ տարածը յետ չեն բերում,—
միտք եր անում Ծովանը միևնույն տեղը կանգնած, նայելով դար-
պասին, վորի յետևը ծածկվեց ընկերուհին: Միտք եր անում տա-
րակուսած և, ինչպես մեծ մասը մարդկանց խորհրդավոր արարք-
ների, այդ ել չեր հասկանում: Նրա տխրությունն ավելացավ մա-
նավանդ գիշերը, յերբ մնաց անընկեր... Ու չկարողացավ քնել. բոլոր
ժամանակ մտածում եր՝ թե իրեն ո՛ւր են տանելու. արդյոք ի՞նչ
անհայտ ու խորհրդավոր տեղ... Մյուս կովերը, յեզները քնել եյին
հանգիստ: Բայց Ծովանը յերկա՛ր չեր կարողանում քնել. գլուխը
դնում եր փորին, մի փոքր մնում, նորից վերցնում և դիք ննջում:

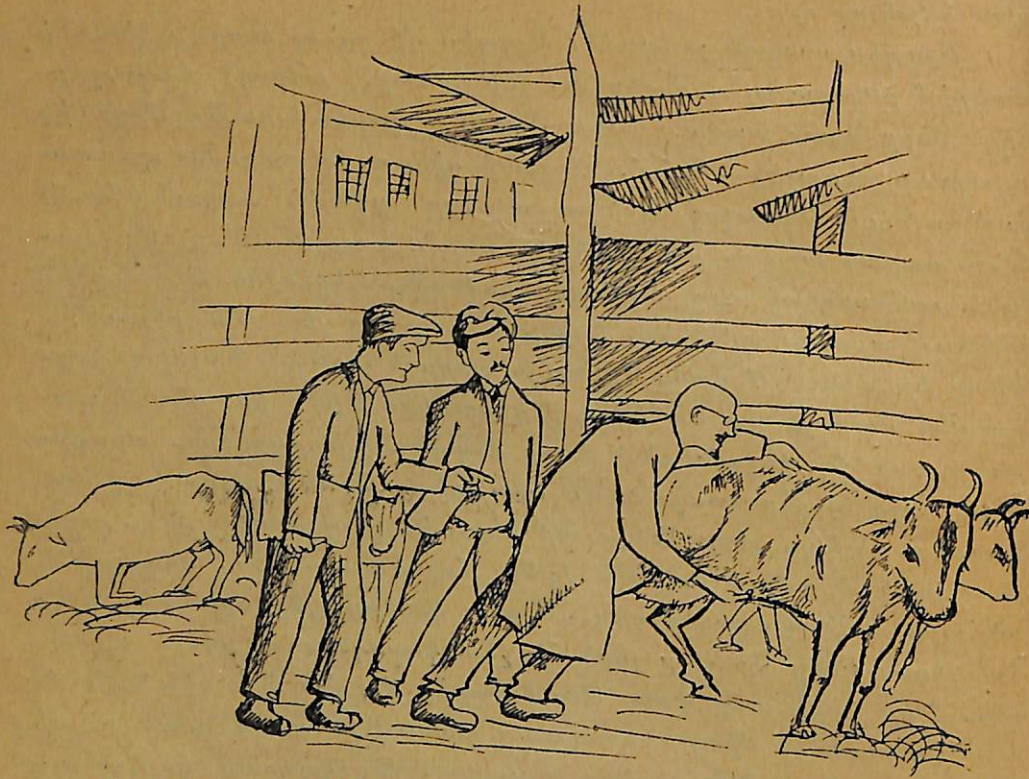
Հուսադիմին միայն նրա քունը տարավ և նա իրեն տեսավ մի
մեծ, ընդարձակ, կանաչավետ դաշտում: Պայծառ ուր ե. կանաչը
փայլում ե արևի տակ, մոտիկ ձորակում շառաչում ե ջուրը, հեռ-
վում՝ մեծ ճանապարհով շարան-շարան սայլեր են անցնում, իսկ ա-
վելի հեռվում՝ մշուշ ե, մութ, և սարերը հալվում են կապույտ մու-
թի մեջ: Յե դաշտում այնպե՛ս լավ ե. մոզիները խաղում են իրար
հետ, կովերը կանգնած՝ հանդարտ աբոճ են անում պոչները մեջ-
քերին գցած: Ու իր մայրը, ինչպես միշտ, սպիտակ կուրծք փո-
րի տակ կախած, տաք արևի տակ լիզ ե տալիս իրեն... Մայրը
լիզում ե, իսկ ինքը վիզը հետզհետե յերկարում ե նրա առաջ ու
աչքերը փակում հաճույքից:

Մեկ ել՝ հանկարծ նա սաստիկ ցավ զգաց կողքին. աչքերը բա-
ցեց և իր առջև տեսավ այն մարդուն, վորին բժիշկ եյին ասում:
Նրա մոտ կանգնած եյին և այն յերկու մարդը, վոր ամեն ուր գա-
լիս եյին նրա հետ:

«Յեկել են ինձ տանելու» մտածեց Ծովանը և տնքալով, ակա-
մա յելավ տեղից:

Բժիշկը մոտեցավ և ձեռ տվեց նրա փորին: Ծովանը դժ-
գոհ վոտը վերցրեց և մի քայլ արավ:

— Կանգնիր, կանգնիր, հիմար, — ասավ բժիշկը և նորից նայեց նրան։

Ծովանը անշարժ կանգնեց և սպասեց թե ի՞նչ են անելու։ Բժիշկը յերկար նայելուց ու շոշափելուց հետո, վերջապես, գլուխը բարձրացրեց։

— Սա հորթ ունի։

— Հորթ ունի՞, — զարմացան մյուս յերկուսը և ուշադիր նայեցին Ծովանին։

Հետո նրանք ել, բժշկի նման, մոտեցան և շոշափեցին իր աջ փորը։ Նրանցից մեկը, վորին կառավարչի ոգնական եյին ասում, հարցրեց բժշկին։

— Հորթը մեծ է, փոքր։

— Յերեք-չորս ամսական, պատասխանեց բժիշկը։

— Ուրեմն հինգ ամիս հետո պիտի ծնի՞, — խոսեց նորից կառավարչի ոգնականը։

— Բնական է, — պատասխանեց բժիշկը։

— Կո՞վն ի՞նչպես է. լա՞վն է...

— Այո՛, ասավ բժիշկը. — այս տեսակ կովերը շատ կաթնատու են լինում... բացի դրանից — ջահել է։

Ու խոսելով յերեքը միասին հեռացան։

Ծովանը յերկյուղով նայեց նրանց յետևից. արդյոք ի՞նչ են անելու իրեն, ո՞ւր են տանելու... Սակայն, քիչ հետո, բոլոր նրանց, վորոնց բժիշկը ձեռք եր տվել՝ տարան, իսկ իրեն՝ Ծովանին թողին։ Այս հանգամանքը զարմացրեց Ծովանին. ուրեմն կարող է պատահել, վոր բժշկի նայելուց հետո չտանե՞ն... Այ զարմանալի բա՛ն...

Ու այդ ուր վոչ-վոք չեկավ նրա յետևից, բայց հետևյալ ուրը նրան ջոկեցին տավարից, պոզերը թոկ կապեցին և մեն-մենակ դուրս տարան բակից։ Յեվ այդտեղ մի ծեր մարդ առաջ արավ նրան ու քշեց...

10.

Ու քշեց մի ուր, յերկու ուր... Քշում եր ելի ինչ-վոր մեծ, յերկար-յերկար ճանապարհով. քշում եր հանդարտ, տեղ-տեղ հանգստանալով, տեղ-տեղ իրան — Ծովանի հետ խոսելով... Յերկու ուրում նրանք անցան շատ գյուղեր, իսկ յերրորդ ուրը մտան մի դաշտ, ուր ամեն ինչ ծանոթ եր թվում Ծովանին։ Նեղ դաշտը, վոր ընկած եր յերկու սարի արանքում, անտառը, վոր սարն ի վեր բարձրանում եր գեպի յերկինք, գետը, վոր հոսում եր ճանապարհի յերկարությամբ — բոլորը, բոլորը կարծես ծանոթ եյին։ Ճանապարհի յեզերքին արածում եր կովերի մի մեծ խումբ... դրանք ել կարծես ծանոթ եյին։ Ծովանը նայեց կովերին, մզգաց և հանկարծ բառաչեց բարձր ու զիլ ձայնով — Բա՛ա... Կովերից մի քանիսը գլուխները բարձրացրին և նրան նայեցին, ապա նրանցից մեկը Ծովանին պատասխանեց նույն բարձր ու զիլ բառաչով։ Ծովանը պոչը թափ տալով՝ քայլերն արագացրեց դեպի կովերը գնալու, բայց ծերունին չթողեց. — Ո՛ւր ես գնում, հիմար, ո՞ւր... ասավ, քարով խփեց և առաջ քշեց։

Նրանք շարունակեցին ճանապարհը և շուտով մտան գյուղ։ Դա ել ծանոթ եր թվում Ծովանին. ճամփան, տները, ծառերը — բոլորը ծանոթ եյին կարծես։

Ճանապարհի յերկու կողմը մարդիկ հավաքված խոսում եյին, յերեխաները վեգ եյին խաղում։ Յերե Ծովանը զգուշ քայլերով մոտեցավ նրանց, հանկարծ լսեց իր անունը, ու փափախավ մի մարդ առաջը կտրեց։

— Արա՛, ես մեր կովն ա, մեր Ծովանը...

Ծերունին ինչ-վոր բան ասավ և ուզեց քշել, բայց ամեն կողմից մարդիկ թափվեցին և չթողին քշի։

Ու խմբով Ծովանին առաջ արին ու տարան։

— Ծովանը յեկավ, Ծովանը յեկավ, — կանչում էին յերեսաները առաջ վազելով:

Մի քանի բուսեցից Ծովանն արդեն իր նախկին տերերի հին գոմի զռանն եր: Նրան շրջապատել էին ծանոթ դեմքեր — մեծ տերը, վոր կանգնեցրեց իրեն ճամփին, նրա կինը, յերեսաները, հարեւանները... Քիչ հետո յեկավ նախկին փոքր տերը, նրա կինը: Բոլորն ել նայում էին զարմացած և ուրախ-ուրախ խոսում իրար հետ, իսկ փոքր տերը և նրա կինը նայում էին պատի մյուս կողմից, նայում էին և մյուսների հետ չէին խոսում...

— Ծովանն ե ելի, առավ փոքր տերը կնոջը:

— Դրուստ վոր, խոսեց կինը պատի գլխից, ձեռը կովին մեկնելով. — Ծովա՛ն, Ծովա՛ն, Ծովա՛ն...

— Ը՛մմմ...

— Զա՛ն:

— «Զան», — առաջ յեկավ մեծ յեղբոր կինը. — Ել ի՞նչ ե: Զեզ համար են գտել. յեկե՛ք, տեր դռներ... վոնց ել «Զան» ե ասում:

— Դե՛, շատ մի խոսի, — վրա բերեց պատի գլխից փոքր յեղբայրը. — հենց մի տեր եք դռնել վոր...

— Զե՛, տերը զո՛ւ ես, շարունակեց մեծ յեղբոր կինը:

— Հիմի կերեա ո՛վ ա, — առավ փոքր յեղբայրը և գնաց: Նրա հետ և կինը:

Մեծ յեղբայրը մի քանի անգամ ուզեց միջամտել խոսակցության, բայց ատամները սեղմեց և լռեց:

Յեղբայրները իրար հետ չէին խոսում: Հին վեճը նրանց մեջ տակավին շարունակվում եր: Կովի անհայտանալուց հետո — նրանք մեղադրում էին իրար կովը թագուն ծախելու մեջ: Բայց, վորովհետև վկաներ չկային, գործը միշտ հետաձգվում եր դատարանում, և թե յեղբայրները, թե նրանց կանայք, իրար հետ կռվելու ժամանակ, միմյանց անվանում էին «կովի գող»:

— Վա՛յ կովի գող գլխիդ, ասում եր մեծը փոքրին:

— Դողի ձենն ա գալիս, պատասխանում եր փոքրը:

Իսկ այժմ, յերբ Ծովանը գտնվեց — փոքրը գանգատվեց, վոր իր կովը, իր յերկու տարի առաջ կորած կովը գտնվել ե, բայց մեծ յեղբայրը անիրավաբար ուզում ե սեփականել, ուստի խնդրում ե արդարություն — կովը առնել յեղբորից և տալ իրեն: Իսկ ծերունին, կովը քաղաքից բերող ծերունին նույնպես, իր հերթին, գանգատվեց, վոր այդ կովը, իրենից խլված կովը՝ գնել ե քաղաքի սպանդանոցում ծառայող իր վորդին, վոր կառավարչի ոգնական ե այնտեղ, գնել ե այն ժամանակ, յերբ ուզում էին մորթել:

Բայց նրան վոչ-վոք չեւ հավատում:

Այսուամենայնիվ, գործին ընթացք տվին:

Յեվ Ծովանն այժմ յերեք տեր ուներ:

Главлит № 38964

Тип. Госиздата ССР. Армении,

Тираж 4000

Москва, Арм. пер. № 2.

ԳԻՆԸ 30 ԿՈՊԵԿ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0400057

8486